

Moralni razvoj djece

Babli, Karolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:639961>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-04-20**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij psihologije

Karolina Babli

Moralni razvoj djece

Završni rad

Mentor: izv. prof. doc. dr. sc. Mirjana Duran

Osijek, 2012.

SAŽETAK

Moralni razvoj podrazumijeva proces promjena u načelima i shvaćanjima o tome što se smatra dobrim, pravednim i poštenim, a što ne. Cilj ovog rada bio je prikazati različite teorije moralnog razvoja, te njihova stajališta. Budući da se najutjecajnijima u ovom području smatraju Jean Piaget i njegov nasljednik Lawrence Kohlberg detaljnije su se razmotrile njihove teorije. Smatra se kako se moral počinje razvijati u ranom djetinjstvu, te da je dječja moralnost kontrolirana od strane odraslih osoba koje predstavljaju autoritete, dok s vremenom dolazi do internalizacije, odnosno regulira se unutrašnjim standardima. Ono što čini temeljnu razliku među teorijama moralnog razvoja jest naglašavanje različitih aspekata moralnosti. Utvrđeni su mnogi utjecaji na napredak dječjeg moralnog rasuđivanja, dok se osobito ističe utjecaj roditelja, vršnjaka, te obrazovanja.

Ključne riječi: moralni razvoj, kognitivno-razvojni model, Jean Piaget, Lawrence Kohlberg, moralno rasuđivanje, moralno ponašanje.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. MORALNI RAZVOJ.....	2
3. TEORIJE MORALNOG RAZVOJA.....	3
3.1. PSIHOANALITIČKA TEORIJA.....	4
3.2. TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA.....	5
3.3. MOTIVACIJSKO-RAZVOJNI PRISTUP.....	6
4. KOGNITIVNO-RAZVOJNI MODELI.....	7
4.1. TEORIJA JEANA PIAGETA.....	7
4.2. TEORIJA LAWRENCEA KOHLBERGA.....	10
5. MORALNO RASUĐIVANJE I MORALNO PONAŠANJE.....	14
6. OKOLINSKI UTJECAJI NA MORALNI RAZVOJ.....	15
7. MORALNO RASUĐIVANJE I PROSOCIJALNO PONAŠANJE.....	17
8. ZAKLJUČAK.....	19

1. UVOD

Ovaj rad usmjerit će se na moralni razvoj djeteta, te će se razmotriti osnovni pojmovi koji se povezuju uz moral i moralno ponašanje. Predstavit će se temeljne postavke teorija moralnog razvoja, psihoanalitička teorija, teorija socijalnog učenja, te kognitivno-razvojna teorija. Nakon toga prikazat će se dvije najutjecajnije teorije moralnog razvoja, teorija Jeana Piageta i teorija Lawrencea Kohlberga. Jean Piaget je predožio model koji sadrži četiri faze, proučavajući dječju igru, te usvajanje i poštivanje pravila. Lawrence Kohlberg je nastavio rad Jeana Piageta i postavio model moralnog razvoja koji sadrži tri razine, odnosno šest faza moralnog rasuđivanja. Također, raspravljat će se o odnosu moralnog rasuđivanja i moralnog ponašanja. U sljedećem dijelu opisat će se utjecaj okolinskih činitelja na djetetov razvoj morala, među kojima se osobito ističe utjecaj roditelja i obitelji, vršnjaka, te obrazovanja. Na kraju će se prikazati odnos moralnog rasuđivanja i prosocijalnog ponašanja.

2. MORALNI RAZVOJ

Moral se definira kao skup načela i shvaćanja pravila, običaja i društvenih normi u određenom društvu ili u jednom njegovu dijelu – o tome što je dobro a što je zlo, što je valjano i dopušteno a što nije. Na temelju toga procjenjuju se i postupci čovjeka (Kljaić, 2005). Dok se moralni razvoj odnosi na proces promjena u načelima i shvaćanjima o tome što je dobro, pravedno i dopušteno, a što nije (Kljaić, 2005). Moralna prosudba definira se kao razvoj shvaćanja što je etički dobro, a što nije, što se smije učiniti, a što ne (Rijavec i Miljković, 2006). Smatra se kako moralna pravila služe zaštiti dobrobiti pojedinca, osiguravaju ljudska prava i određuju što je pošteno, a što ne.

Tijekom moralnog razvoja oblikuju se moralni standardi i norme (moralna svijest). Moralna svijest obuhvaća tri različite komponente: kognitivnu, emocionalnu i konativnu. Kognitivna komponenta odnosi se na znanja o moralnim principima, te način na koji se primjenjuju. Emocionalnu komponentu čine osjećaji koji su izazvani postupcima koje možemo procijeniti kao moralne ili nemoralne. Dok se konativna komponenta odnosi na spremnost pojedinca za djelovanje u skladu sa usvojenim normama, te dosljednost u njihovom provođenju. Kada su prisutne sve komponente, smatra se kako je razvijena moralna svijest (Hren, 2008).

Na temelju oblika ponašanja, kao i načina na koje dijete shvaća moralnost moguće je odrediti nekoliko oblika moralnog ponašanja (Težak i Čudina-Obradović, 1996) :

1. Poštovanje socijalnih pravila (pristojnost): ovaj oblik moralnog ponašanja uključuje pridržavanje dogovora i pravila o održavanju čistoće, urednosti, pristojnosti i točnosti koja su postavili roditelji ili neka druga osoba koja predstavlja autoritet. Budući da se ova pravila mogu razlikovati ovisno o okolini u kojoj dijete odrasta, kršenje pravila ne smatra se teškim prijestupom, pa se samim time očekuje i blaža kazna.
2. Postizanje samokontrole (vladanja sobom, samoregulacije, samoregulacije ponašanja, pobjeđivanja sebe) je oblik ponašanja koji se nakon što je usvojen kod djeteta manifestira kroz strpljivost, promišljenost, hrabrost, marljivost, te dijete svladava hvalisavost, oholost, neumjerenost, odnosno oblike ponašanja koji ukazuju na dječju brigu isključivo o vlastitim potrebama.
3. Prosocijalno ponašanje, odnosno nesebičnost, darežljivost, pomaganje u nevolji, ali i drugi oblici altruističnog ponašanja kao što je prihvaćanje drugih, blagonaklonost, spremnost na sudjelovanje u tuđim osjećajima, iskazivanje zahvalnosti, toleriranje razlika

među ljudima i slično. Ovakvo ponašanje karakterizira djecu koja su društvena i otvorena, te spremna reagirati na potrebe drugih.

4. Moralno ponašanje, odnosno poštivanje moralnih pravila koja se smatraju općeprihvaćenima. Za kršenje ovih pravila očekuje se stroža kazna, a emocionalne posljedice su snažne i negativne (stid, krivnja, kajanje). Ovisno o dobi različito se doživljava što je moralno.
5. Altruizam, koji se smatra spontanim prosocijalnim ponašanjem. Odnosno, ponašanje koje se temelji na poštovanju od strane okoline, te na spremnosti pružanja pomoći zbog vlastite želje, a ne zbog potrebe druge osobe. Primjeri za altruistično ponašanje su pružanje veselja, utjehe i razumijevanja, pomaganje, opraštanje, žrtvovanje... Nakon ovakvih oblika ponašanja očekivane su pozitivne emocionalne posljedice.

Prisutna je razlika između moralnog ponašanja i moralnog znanja, a njihov sklad određen je socijalizacijom i odgojem. Važnu ulogu u tom procesu ima djetetova okolina, odnosno koliko dijete ima mogućnosti naučiti kakvi su ishodi za ponašanja koja odgovaraju moralnim normama i za ona ponašanja koja im ne odgovaraju. Na temelju naučenog dijete regulira svoje ponašanje, odnosno to određuje u kojim situacijama i u kojoj mjeri će djetetovo ponašanje odgovarati određenim mjerilima dobra i zla. Prisutan je i utjecaj stečene samokontrole, odnosno sposobnosti odgađanja zadovoljenja, mogućnosti odupiranja iskušenjima, kao i svladavanja neposrednih želja. Za razvoj moralnog ponašanja potrebno je razumijevanje i prihvaćanje mjerila dobra i zla kao vlastitih mjerila ponašanja, odnosno razvoj moralnog ponašanja, zatim učenje ispravnih oblika ponašanja u situacijama izbora između dobra i zla, te razvijanje vladanja sobom. Razvoj samokontrole određen je odgojem, tj. kakvoćom i ponašanjem okoline, pri čemu roditelji imaju primarnu ulogu (Težak i Čudina-Obradović, 1996).

3. TEORIJE MORALNOG RAZVOJA

Budući da je moguće razlikovati mnogo teorija moralnog razvoja, kao osnova za njihovu kategorizaciju koristi se psihologijska škola kojoj određeni istraživač pripada, ali i moralni koncept na koji se stavlja naglasak (Hren, 2008 ; Vujčić, 1981). Prilikom pokušaja razumijevanja moralnog razvoja sve teorije se slažu oko postavke da se savjest počinje razvijati u ranom djetinjstvu. Također, većina tih teorija prihvaća da je u početku dječja moralnost eksternalno kontrolirana od strane odraslih, dok s vremenom postaje regulirana unutrašnjim standardima. Unatoč tome što postoje neke zajedničke postavke temeljnih teorija moralnog razvoja, osnovna

razlika među njima je isticanje različitih aspekata moralnosti. Prilikom proučavanja moralnog razvoja djece, uz različite teorije upotrebljavale su se i različite mjere moralnog razvoja. Te mjere su osjećaj krivnje, otpornost na iskušenje, te sposobnost moralnog prosuđivanja. Svaka od tih mjera isticala je jednu psihološku strukturu ličnosti, tj. osjećaj krivnje usmjeren je uglavnom na emocionalnu komponentu, otpornost na iskušenje na voljnu, odnosno ponašajnu, a sposobnost moralnog prosuđivanja na kognitivnu komponentu. Na temelju spomenutih mjera, tj. provedenih istraživanja moguće je navesti četiri teorije moralnog razvoja:

1. Psihoanalitička teorija
2. Teorija socijalnog učenja
3. Kognitivno-razvojna teorija
4. Teorija učenja uloge

No, teorija učenja uloge se nije smatrala zasebnom teorijom, već nekom vrstom sinteze teorije identifikacije i socijalnog učenja (Vujčić, 1981).

3.1. PSIHOANALITIČKA TEORIJA

Kako bi definirali moral, psihoanalitički modeli primjenjuju termine društvenih normi koje su internalizirane pomoću savjesti ili super-ega, te emocija koje reguliraju samokontrolu, kao što je osjećaj krivnje (Sagan, 1988; prema Hren, 2008). Psihoanalitička teorija zastupa stajalište kako je moralni razvoj povezan sa psihoseksualnim razvojem. Naime, Freud je smatrao kako je dijete u početnom stadiju svog razvoja amoralno i hedonistično s obzirom na dominaciju ida. S vremenom se zbog utjecaja okoline razvija superego koji inhibira društveno nepoželjne i štetne porive (Berk, 2008). No, temeljni utjecaj na moralnost ima identifikacija s roditeljima i internalizacija njihovih moralnih normi, te njihovi standardi postaju djetetov ego-ideal, a savjest predstavljaju standardi lošeg i nemoralnog (Kljaić, 2005). Freud je smatrao je kako se djeca pokoravanju super-egu sa ciljem izbjegavanja krivnje ali i kako bi pridobila roditeljsku naklonost (Berk, 2008; Hoffman, 2003). Super-ego procjenjuje situaciju na temelju moralnih pojmova, te najčešće inhibira ili kontrolira id. Sprječavajuća snaga superega oblikuje se u svijest, te se izražava u obliku osjećaja krivnje, što je Freud osobito naglašavao u moralnom razvoju (Vujčić, 1981). Noviji istraživači osporavaju Freudova tumačenja o razvoju svijesti, naime smatra se kako djeca koja se često susreću sa prijetnjama, zapovijedi ili tjelesnom snagom od strane roditelja zapravo u manjoj mjeri osjećaju krivnju kada nanose štetu drugima. Ukoliko djeca

nemaju odgovarajuću emocionalnu podršku i osjećaj sigurnosti od strane roditelja dolazi do samookrivljanja i nakon toga ona poriču osjećaj krivnje kada učine nešto pogrešno. S takvim postupcima razvija se i slabija savjest. No, ukoliko roditelji ukazuju djetetu na posljedice njegovog ponašanja, ono postaje svjesnije svojih osjećaja. Ova metoda discipliniranja naziva se indukcija. Unatoč mnogim neslaganjima s Freudovim postavkama o razvoju savjesti, osjećaj krivnje ima veliku ulogu u moralnom ponašanju (Berk, 2008).

Istraživanja su pokazala kako postoji pozitivna povezanost između identifikacije s roditeljima i određenog moralnog ponašanja (pomaganje ljudima u nevolji, donošenje moralnih odluka o drugima). No, nije pronađena pozitivna povezanost u primjeni moralnih standarda prilikom procjene vlastitog ponašanja, niti sa osjećajem krivnje ukoliko je postupak imao negativne posljedice za drugu osobu (Hoffman, 2003).

3.2. TEORIJA SOCIJALNOG UČENJA

Teorija socijalnog učenja prilikom definiranja morala ističe manifestna ponašanja, npr. pomaganje, varanje, dijeljenje dobara i slično (Pelaez-Nogueras, Gewritz, 1995; prema Hren, 2008). Moralnim ponašanjem smatra se skup socijalno prihvatljivih reakcija koje djeluju samopotkrepljujuće ili se koriste kako bi se izbjegao osjećaj krivnje, anksioznosti ili kazne. Moralno ponašanje može se očitovati kao reagiranje (npr. pomaganje i davanje) ili kao izostanak reakcije, odnosno kao inhibiranje socijalno neprihvatljivih sklonosti. Prema teoriji socijalnog učenja različiti oblici moralnog ponašanja stječu se interakcijom sa socijalnom okolinom, odnosno potkrepljivanjem i modeliranjem (Berk, 2008; Kljaić, 2005). Dakle, djeca opažaju modele u okolini te imitiraju poželjna ponašanja nakon čega budu potkrepljena čime se povećava učestalost takvog ponašanja (Berk, 2008). Za razliku od kognitivno razvojnih teorija ne zagovaraju stupnjevit moralni razvoj, već na smjer razvoja utječe učestalost kažnjavanja za postupke koji se procjenjuju nemoralnima, odnosno nagrađivanja za moralne postupke (Kljaić, 2005). Također, pokazalo se kako određene karakteristike modela utječu na vjerojatnost njihovog oponašanja. Veća je vjerojatnost oponašanja modela koji je topao i responzivan od onog koji je distanciran i hladan. Kao važni činitelji pokazali su se i kompetencija i moć, ali i konzistentnost između riječi i djela. Utjecaj modela najveći je tijekom predškolske dobi, dok se u kasnijoj dobi djeca ponašaju u skladu s moralnim očekivanjima ukoliko su bila izložena takvim modelima budući da su internalizirala prosocijalna ponašanja. Prema najranijoj teoriji socijalnog učenja nagrađivanje poželjnog ponašanja dovelo je do toga da djeca postaju dobra. Kasnije se

smatralo kako strah od kazne dovodi do poželjnog ponašanja, budući da se inhibiranjem nepoželjnog ponašanja izbjegava anksioznost do koje je dovelo kažnjavanje (Vujčić, 1981).

3.3.MOTIVACIJSKO-RAZVOJNI PRISTUP

Zagovaranje morala kao specifičnih odgovora pojedinaca na specifičnosti situacije imalo je negativan utjecaj na istraživanja moralnog razvoja, odnosno, dovelo je do manjeg broja istraživanja usmjerenih na razvoj moralnih struktura. Nakon takvog utjecaja teorije socijalnog učenja, prva istraživanja koja su se ponovno usmjerila na razvojne promjene u moralnom ponašanju su bila istraživanja Havighursta i Tabe (Havighurst i Taba, 1949; prema Vujčić, 1981). Polazili su od hipoteze kako je moralno ponašanje određeno generaliziranim moralnim vrijednostima ili crtama karaktera, a ne samo situacijskim utjecajima. Karakter su definirali kao skup moralnih crta koje se kod pojedinaca razvijaju različitim intenzitetom. Rezultati su pokazali kako temeljni utjecaj na karakter ima obitelj, vršnjaci, te religija. Istraživanja su nastavili Peck i Havinghurst, te su pretpostavili kako je moguće odrediti pet karakternih tipova, što zapravo predstavlja razvojne stadije u psihosocijalnom razvoju (Vujčić, 1981). Karakteri su:

1. Amoralan tip koji je karakterističan za najraniju dob, dok promatrano od strane kliničke psihologije odgovara psihopatskoj odrasloj osobi, budući da takva osoba ne može kontrolirati niti sebe niti svoje impulse, kao što ne može ni učiti na temelju iskustva ili posljedica vlastitog ponašanja.
2. Sebičan tip, karakterističan za rano djetinjstvo. Usmjeren je na vlastite interese i želje, prema tome radi se o egocentričnom tipu. U prisutnosti odraslih dijete na neki način manipulira njima, te prilagođava svoje ponašanje tako da bi izbjegao kaznu, a dobio nagradu. No, kada izostane prisutnost odraslih, dijete se prepušta svojim interesima i željama. Dakle, ponašanje je primarno kontrolirano vanjskim utjecajima.
3. Konformirajući tip se javlja u kasnom djetinjstvu. Krivnju i sram doživljava samo u situaciji kada je otkriven u kršenju moralnih normi, no on to ne smatra uistinu pogrešnim, već samo zato što okolina to tako doživljava. Konformira se bez osobitog protivljenja ili vrednovanja postupaka drugih pojedinaca.
4. Iracionalno- savjestan tip temelji svoje moralne postupke na internaliziranim moralnim vrijednostima. Budući da su njegovi stavovi izrazito određeni usvojenim moralnim

vrijednostima, na odabir vlastitog ponašanja i reagiranja gotovo nikakav utjecaj nemaju sama situacija ili moguće posljedice.

5. Racionalno-altruistični tip svoje ponašanje oblikuje na temelju usvojenih moralnih principa, dok prilikom procjene nečijeg ponašanja uzima u obzir i njihove potrebe. Ovaj tip javlja se kod adolescenata i odraslih osoba, ukoliko ga odrasle osobe uspiju ostvariti.

Svojim istraživanjima pokazali su kako moralno ponašanje nije određeno situacijom u kojoj se pojedinac nalazi, već internaliziranim moralnim normama. Također, na stabilnost moralnog ponašanja utječe unutrašnje stanje ličnosti, osobit utjecaj imaju motivacijske strukture, kao i razvoj moralnih stavova koji s vremenom postaju unutrašnje motivacijske komponente ličnosti ili osobine moralnog karaktera (Vujčić, 1981).

4. KOGNITIVNO-RAZVOJNI MODELI

Kognitivno-razvojni modeli naglasak stavljaju na razvoj moralnog rasuđivanja. Smatra se kako je moralni razvoj povezan s kognitivnim razvojem, te da ovisi o kognitivnom sazrijevanju (Kljaić, 2005). Odnosno, moralne postupke djeteta moguće je razumjeti samo ako se omogući uvid u njegove sposobnosti rasuđivanja, ali i znanje o moralu općenito (Vasta, Heith, Miller, 1998). Moralni razvoj se odvija kroz nekoliko stadija, te pri tome svaki sljedeći stadij predstavlja kvalitativno drugačiju, integriranu cjelinu (Kljaić, 2005). Tijekom kognitivnog razvoja proces rasuđivanja situacije se kvalitativno mijenja, od procjene koja se zasniva na osobnoj perspektivi (najčešće se odnosi na izbjegavanje kazne i dobivanja nagrade), pa sve do procjene koja je rezultat općih načela pravde i dobronamjernosti. Kognitivno-razvojne teorije su najutjecajnije u istraživanju moralnog razvoja, a osobito se ističu teorija Jeana Piageta i Lawrenca Kohlberga (Hren, 2008).

4.1. TEORIJA JEANA PIAGETA

Piaget je do osnova svoje teorije došao na temelju opažanja dječje igre, pri čemu je ispitivao razumijevanje i primjenu pravila u igri kod djece u dobi od treće do trinaeste godine (Hren, 2008). Prilikom opažanja oslanjao se na dva različita pristupa, naturalistički i ekperimentalni. U naturalističkom pristupu promatrao je kako se djeca ponašaju tijekom igre, odnosno kako stvaraju i provode pravila igre, te ih je ispitivao u kojim situacijama može doći do promjene ili zanemarivanja nekih od tih pravila (Vasta, Heith i Miller, 1998). Smatrao je kako takav pristup najbolje može doprinjeti razumijevanju formiranja pravila moralnog ponašanja.

Promatranjem dječje igre proučavao je i kako se primjenjuju ta pravila, ali i razvoj svijesti o pravilima koja se primjenjuju (Vujčić, 1981).

U eksperimentalnom pristupu je od djece zatražio da riješe određene moralne dileme. Odnosno, koristio je kratke priče nakon kojih su djeca trebala reći koji je od dva lika »zločestiji«. Npr. dječak Augustin slučajno je tintom jako zaprljao stolnjak dok je punio tintaricu kako bi pomogao tati. Drugi dječak, Julian, prolio je malo tinte na stolnjak dok se igrao tatinim nalivperom, što mu je inače bilo zabranjeno (Vasta, Heith i Miller, 1998).

Piaget se promatrajući djecu usmjerio na tri pitanja, kako se djeca prilagođavaju pravilima igre i kako zapažaju ta pravila na različitim stupnjevima svog razvoja, zatim kako postaju svjesna pravila u pojedinoj dobi, te usvajaju li djeca pravila prema zahtjevima roditelja i odraslih ili ih izmišljaju (Vujčić, 1981). Promatrajući dječju igru klikerima zaključio je kako je moguće razlikovati nekoliko faza razvoja dječje igre s pravilima. Tim fazama odgovaraju i četiri faze moralnog razvoja.

Prva faza naziva se motorička, budući da djeca u svojoj najranijoj dobi koriste igračke prema svojoj želji, te nisu prisutna pravila igre već motoričke reakcije. Pri čemu cilj igre zapravo predstavlja sam užitak i zabavu (Piaget, 1965). U ovoj fazi djeca ne razumiju što je moralnost. U sljedećoj fazi, koja u moralnom razvoju odgovara fazi moralnog realizma, dolazi do pravila u igri koja se poštuju. Ova faza naziva se egocentrična faza, te je prisutna kod djece u dobi od 2 do 7 godina (Piaget, 1965). Djeca u ovoj fazi oponašaju pravila drugih, te im igra i dalje predstavlja zabavu i užitak, bez želje za pobjedom. Pravila se ne preispituju niti se mijenjaju, čak ni kada im ona ne odgovaraju. Društvena pravila, koja su postavljena od strane autoriteta (najčešće roditelja), djeca smatraju nepromjenjivima. Promatrajući dječju igru, Piaget je uočio da djecu karakterizira objektivna odgovornost, odnosno procjenjivanje nečije odgovornosti na temelju objektivnih posljedica. Također, kod dijela djece prisutna je i bezuvjetna pravda, odnosno uvjerenje djece da se svako kršenje pravila mora kazniti (npr. zbog toga dijete misli da ako je razbilo tanjur, a drugog dana ga boli zub, da je to kazna zbog njegovog postupka) (Vasta, Heith i Miller, 1998).

U dobi od 7 do 8 godine javlja se faza početne suradnje, odnosno faza moralnog relativizma. Kod djece se javlja razumijevanje pravila igre, a sama igra postaje socijalna. Također, javlja se želja za pobjedom, iako motiv igre još uvijek nije natjecanje. Jedno od osnovnih obilježja ove faze je dječje prosuđivanje moralnog postupanja na temelju motiva i namjere neke osobe, a ne samo na temelju objektivnih posljedica kao u prethodnoj fazi.

Odnosno, prilikom procjene moralnosti nekog postupka u obzir se uzimaju različiti situacijski činitelji. Pri tome poštivanje postavljenih pravila predstavlja individualnu odluku o surađivanju s drugim ljudima. Također, djeca u ovoj fazi počinju prilagođavati pravila igre ukoliko je to potrebno (Vasta, Heith i Miller, 1998). Posljednja faza karakteristična je za dob od 11 i 12 godina, te djeca mogu dobro razumijeti pravila, ali i stvarati nova pravila igre (Piaget, 1965). Budući da je u toj dobi razvijena sposobnost formalnih operacija djeca zamišljaju moguće situacije za vrijeme igre, te tako stvaraju nova pravila koja će se primjenjivati u tim situacijama. U ovoj fazi javlja se interes za opća moralna pitanja, kao što je očuvanje okoliša, pomoć beskućnicima i slično (Vasta, Heith i Miller, 1998).

Piaget je unutarnjim i okolinskim činiteljima pripisivao utjecaj na moralni i spoznajni razvoj. Kao primarni unutrašnji činitelji mogu se navesti razvoj kognitivnih sposobnosti, kao i odmicanje od egocentričnog mišljenja što dovodi do razmatranja situacije na različite načine prilikom procjene moralnosti. Dok se kao okolinski činitelji navode iskustva koja su djeca stekla u doticaju s okolinom, što ima snažan utjecaj na djetetov prijelaz na sljedeće faze moralnog razvoja. U mlađoj dobi primarnu ulogu u tome imaju roditelji, dok s vremenom tu ulogu preuzimaju vršnjaci (Vasta, Heith i Miller, 1998).

Piaget je osobito naglašavao utjecaj vršnjaka na moralni razvoj, te je postao i meta određenih kritika kako umanjuje utjecaj roditelja. No, Piaget je smatrao kako odrasli negativno utječu na sam proces djetetove moralne internalizacije budući da postoji velika razlika u moći između odraslih i djece. Pravila koja postavljaju roditelji su nametnuta, te djeca zapravo ne razumiju njihov smisao, a poštuju ih samo zbog autoriteta koji predstavljaju roditelji, tj. zbog privrženosti roditeljima, ali i straha (Hoffman, 2003; Piaget, 1965). Dok među vršnjacima prevladava ravnopravnost čime je olakšana međusobna suradnja, te prihvaćanje različitih stajališta. Upravo takav odnos omogućuje prijelaz iz faze egocentrizma (Piaget, 1965).

Piaget je smatrao kako postoje dva stupnja moralnog razvoja, heteronomni i autonomni. U početku moralnog razvoja prisutna je heteronomna moralnost, odnosno djeca doživljavaju pravila kao nepromjenjiva, zato što su ih odredili odrasli. No, unatoč tome djeca su spremna prekršiti ta pravila zbog egocentrizma, odnosno nemogućnosti zauzimanja perspektive drugih. Interakcija s vršnjacima i kognitivni razvoj dovode do autonomnog stupnja moralnog rasuđivanja. Pravila se više ne smatraju nepromjenjivima, već kao društveno dogovorena pravila koja se mogu mijenjati ukoliko je potrebno. Ukoliko dođe do mijenjanja pravila kao mjerilo se upotrebljava standard pravednosti koji se naziva idealni reciprocitet (Berk, 2008; Hren, 2008).

Piaget također navodi kako različite situacije mogu imati različit utjecaj na djeteevo moralno rasuđivanje, te da samim time nije nužna isključivost različitih faza moralnog razvoja (Piaget, 1965).

Provela su se brojna istraživanja kako bi se provjerile teorijske postavke Piagetovog modela moralnog razvoja. Neka od tih istraživanja bavila su se Piagetovim terminom bezuvjetne pravde (Vasta, Heith i Miller, 1998). Naime, pokazalo se kako je Piagetov model točan, no pokušalo se provjeriti jesu li Piagetove istraživačke metode na neki način iskrivljavale zaključke. Kao primjer se navodi kako se u pričama koje je Piaget upotrebljavao kako bi se provjerilo moralno rasuđivanje djeteta u početku navodi namjera lika, a zatim kolika je šteta nastala tim postupkom. Postoji mogućnost da djeca najbolje zapamte posljednji dio priče s obzirom da prema njihovom kognitivnom razvoju još uvijek ne mogu procesirati više informacija istovremeno. U istraživanjima se time pokušalo manipulirati, te se pokazalo da kada se na kraju priče napomene koja je bila namjera lika da će djeca procijeniti da je zločestiji lik onaj koji je imao lošu namjeru (Vasta, Heith i Miller, 1998). Na temelju rezultata istraživanja pokazalo se kako je Piaget na neki način podcijenjivao dječju sposobnost moralnog rasuđivanja. Djeca imaju mogućnost razmotriti nekoliko različitih činitelja prilikom moralne procjene, ali ti činitelji moraju biti jasni i primjetljivi u priči (npr. smještanjem informacije na kraj priče, dodavanjem slika, fotografija ili snimke, uvježbavanjem djeteta detaljnom proučavanju priče prije donošenja odluke, navesti dijete da opiše namjere lika). Kasnija istraživanja koja su primijenjivala poboljšane Piagetove metode pokazala su kako djeca do pete ili šeste godine uzimaju u obzir namjeru lika, ali ipak procjenjuju na temelju nastale štete. Do osme ili devete godine podjednaku važnost daju i šteti i namjeri, dok u dobi od deset godina namjere lika najviše utječu na procjenu (Vasta, Heith i Miller, 1998). Također se pokazalo kako i drugi činitelji utječu na djetetovu procjenu, kao npr. radi li se o kršenju moralnih ili društvenih pravila, radi li se o osveti, je li slijedila isprika ili priznanje, kao i radi li se o npr. ozljedi nanesejoj njima ili o šteti nastaloj na nekom predmetu (Vasta, Heith i Miller, 1998).

4.2.TEORIJA LAWRENCEA KOHLBERGA

Kohlberg je nastavio Piagetov rad, te je postavio najutjecajniji model moralnog rasuđivanja (Hren, 2008). Iako, Kohlbergova teorija moralnog razvoja se ne odnosi u potpunosti na moralni razvoj djece, već samo pretkonvencionalni stupanj, dok su konvencionalni i postkonvencionalni stupnjevi karakteristični za adolescente i odrasle.

Kohlberg je svoje shvaćanje moralnosti temeljio na koncepciji prema kojoj rasuđivanje na temelju ideala pravde i jednake dobrobiti predstavlja i motivacijsku silu koja upravlja ponašanjem (Hren, 2008). Prema Piagetovom uzoru, Kohlberg je djecu izlagao različitim moralnim dilemama, odnosno konfliktnim moralnim situacijama, te je na temelju njihovih odgovora određivao razinu njihova moralnog rasuđivanja (Raboteg Šarić, 1995; Vasta, Heith i Miller, 1998). Dakle, svaki pojedinac treba odlučiti što će učiniti kada je suočen s konfliktnim moralnim normama, te se razlozi koje navode (kako bi opravdali taj postupak) dodatno analiziraju (Raboteg Šarić, 1995). Kohlberg je upravo taj razlog smatrao važnijim, budući da se na temelju njega može odrediti razina moralnog rasuđivanja. Osnovna verzija Kohlbergove teorije mijenjala se nekoliko puta, osobito se razrađivao način bodovanja moralnih prosudbi te određivanje stupnja rasuđivanja. Konačna verzija sadrži sustav bodovanja koji razlikuje strukturu i sadržaj. Stupnjevi moralnog razvoja opisuju se prema načinu definiranja onog što je ispravno, navedenim razlozima zbog kojih se nešto smatra ispravnim, te prihvaćanju društvenog gledišta koje strukturira razinu moralnog rasuđivanja (Raboteg Šarić, 1995).

Kohlberg je svoje stupnjeve opisao na način:

- a) Uključuju kvalitativne razlike u načinima mišljenja (strukturama) koje se koriste u istoj temeljnoj funkciji u različitim razvojnim fazama.
- b) Različite strukture oblikuju nepromijenjeni redosljed u razvoju svakog pojedinca. Pri tome razvoj mogu ubrzati ili usporiti kulturalni činitelji, ne mijenjajući redosljed razvoja.
- c) Svako od različitih mišljenja tvori strukturiranu cjelinu, odnosno organizaciju mišljenja koja se nalazi u osnovi specifičnih odgovora na različite zadatke u određenoj razini razvoja.
- d) Stupnjevi predstavljaju hijerarhijske organizacije, odnosno predstavljaju redosljed sve više diferenciranih i bolje integriranih struktura. Pri tome viši stupnjevi zamjenjuju strukture koje su pronađene na nižim stupnjevima.

U osnovi moralnog razvoja nalaze se kognitivne strukture koje definiraju načela i procese na temelju kojih pojedinac interpretira događaje. Razinu moralnog razvoja pojedinca definira način vrednovanja što je u društvu dobro i ispravno. No, moralne prosudbe imaju određene karakteristike koje ih razlikuju od ostalih prosudbi: 1.odnose se na vrednote, a ne na činjenice 2. odnose se na osobe 3.preskriptivne su i normativne (Raboteg Šarić, 1995).

Jedna od moralnih dilema koje su korištene kako bi se procijenio stupanj moralnog rasuđivanja je Heinzova dilema :

»Jedna je žena u Europi bila na samrti jer je bolovala od raka. Postojao je jedan lijek za koji su liječnici vjerovali da bi joj mogao pomoći. Izumio ga je ljekarnik iz istog grada, no naplaćivao ga je deset puta više od njegove proizvodne cijene. Ženin suprug Heinz išao je kod mnogih ljudi ne bi li posudio novac, no prikupio je samo polovinu novca potrebnoga za lijek. Ljekarnik nije želio prodati lijek za nižu cijenu, niti mu je želio dopustiti odgodu plaćanja. Heinz je postao očajan i provalio u ljekarnu i ukrao lijek za svoju ženu.

Je li Heinz to trebao učiniti? Zašto?» (Berk, 2008; str. 388)

Nakon priče osobe bi se upitale za njihovo mišljenje kako je suprug trebao postupiti, te zatražiti da navedu razloge. Smatra se kako svaka faza ima karakterističan odgovor, npr.:

»Faza 1.: Heinz nije smio ukrasti lijek. On bi zbog toga bio lopov i bio bi kažnjen slanjem u zatvor.

Faza 2.: Heinz je trebao ukrasti lijek zbog toga jer treba svoju ženu da pazi na njega tako da mu je važno da se ona oporavi.

Faza 3.: Heinz je trebao ukrasti lijek. To je prava stvar koju je trebao učiniti jer bi ga drugi više cijenili i njegova žena bi to očekivala od njega.

Faza 4: Heinz nije smio ukrasti lijek. Ako bi svi radili slične stvari, ne bi bilo zakona i reda. Svačija je dužnost pridržavati se zakona.

Faza 5.: Heinz je trebao ukrasti lijek. Ljekarnik je taj koji je kriv jer je tražio previše za lijek; ljekarnik je koristio nepravedno pravilo jer zbog toga trpi dobrobit drugih.

Faza 6.: Heinz je trebao ukrasti lijek. Život je važniji od vlasništva ili novca, ljudi zaslužuju živjeti bez obzira na sve. « (Pennington, 2001; str. 70)

Kohlbergova teorija sadrži tri razine moralnog rasuđivanja te na svakoj od njih dvije faze, a svaka od njih društvenu i moralnu komponentu.

Pretkonvencionalna razina moralnog rasuđivanja predstavlja najnižu razinu, te se društvena pravila doživljavaju kao izvanjska. Slijede se pravila koja su postavljena od strane autoriteta. Također, u ovoj razini prilikom procjene moralnosti u obzir se uzima samo čin, a ne i

motivi pojedinca (Raboteg Šarić, 1995). Pretkonvencionalna razina sadrži dvije faze, heteronomna moralnost, te individualnost i instrumentalnost. Moralnu komponentu heteronomne moralnosti karakterizira pokoravanje pravilima i autoritetu, zbog straha i izbjegavanja kazne. Prilikom procjene moralnosti usmjerava se na objektivna obilježja situacije. Kohlberg je smatrao kako prilikom razmatranja moralne dileme osobe (najčešće djeca) uspoređuju vrijednost života sa materijalnom vrijednosti (Kohlberg, 1968). Društvena komponenta odnosi se na nemogućnost razmatranja situacije s različitih stajališta, odnosno egocentrično stajalište. Dakle, osobe (najčešće djeca) smatraju da svi osjećaju kao i one, te ne uzimaju u obzir interese drugih niti uočavaju da se oni razlikuju od njihovih. U drugoj fazi, individualnost i instrumentalnost, prilikom procjene moralnosti u obzir se uzima zadovoljavaju li se na taj način vlastite potrebe. Osobe (najčešće djeca) u ovoj fazi uočavaju da postoje različita stajališta, no ne mogu promatrati situaciju sa stajališta druge osobe (Vasta, Heith i Miller, 1998). Osobe u ovoj fazi smatraju kako pravedni postupci proizlaze iz vlastitog interesa. Isto tako ljudske odnose doživljavaju na temelju reciprociteta, unatoč tome što je prisutna pravednost i uzajamnost, razmišljaju koristeći pravilo »ako ti meni učiniš uslugu i ja ću tebi« (Berk, 2008; Kohlberg, 1968). Ove dvije faze najčešće su prisutne kod male djece.

Na konvencionalnoj razini ponašanje pojedinca se još uvijek konformira društvenim pravilima i to zbog održavanja pozitivnih odnosa i društvenog poretka, a ne iz vlastitog interesa (Berk, 2008). Faze koje obuhvaća konvencionalna razina su prilagođavanje drugima, te red i zakon. U fazi prilagođavanje drugima pravila koja se slijede određena su onime što većina ljudi smatra ispravnim, te kako bi se zaslužilo njihovo poštovanje. Odnosno žele zadržati naklonost i odobravanje okoline tako što se ponašaju kao povjerljive, lojalne, drage osobe koje su spremne pomoći. Društvena komponenta ove faze uključuje mogućnost razmatranja situacije sa stajališta druge osobe, te je veći naglasak na kompromisu, a ne na vlastitom interesu. Također prihvaćaju idealni reciprocitet koji se temelji na zlatnom pravilu »Nemoj činiti drugima ono što ne bi htio da tebi drugi čine« (Berk, 2008; Vasta, Heith i Miller, 1998). U fazi red i zakon pojedinac prihvaća pravila i oblike ponašanja budući da ona odražavaju funkcioniranje društva. Te poželjno ponašanje uključuje ispunjavanje vlastitih obveza i poštivanje autoriteta (Kohlberg, 1968). Također, prihvaćeno je da se pravila odnose na sve ljude, bez iznimke, te se smatraju sredstvom za postizanje opće dobrobiti. No, zakon se može prekršiti ukoliko dođe do sukoba s nekom od utvrđenih društvenih dužnosti. Prema društvenoj komponenti ove faze pojedinac svoje potreba ne smatra važnijima od održavanja reda u društvu (Vasta, Heith i Miller, 1998).

Na postkonvencionalnoj razini, kako bi se odredilo što je ispravno koriste se univerzalna pravila i načela, koja se odnose i na društvo i na pojedinca. U slučaju kada zakon ne štiti ljudska prava, kršenje zakona se može opravdati. Također, na ovoj razini pojedinac je uz prihvaćena pravila društva razradio vlastite oblike osnovnih moralnih načela na temelju kojih određuje jesu li društvena pravila ispravna (Raboteg Šarić, 1995). Prva faza ove razine je društveni ugovor, u kojoj se prema moralnoj komponenti moralnost temelji na zaštiti ljudskih prava. Ističe se očuvanje društvenog sustava koji će to omogućiti, te da se zakoni trebaju mijenjati kada se to pokaže potrebnim. Društvena komponenta ove faze odnosi se na odobravanje postojanja različitih stavova i vrijednosti, ali i naglašavanje da svi ljudi trebaju imati jednako pravo na postojanje. Prema fazi univerzalna etička pravila pojedinac koji dostigne ovu fazu ljudski život smatra najvažnijim. Dakle, navodi se da postoje univerzalna moralna pravila koja imaju veću vrijednost od zakona, npr. ljudsko dostojanstvo i pravda. Kada se dogodi da zakon krši ta moralna pravila, pojedinac djeluje u skladu sa svojimima. Prema društvenoj komponenti moralne odluke donose se na temelju osobnih pravila poštenja i pravde. Svaki čovjek je važan, neovisno o njegovim osobinama, uvjerenjima i slično. Smatra se kako je prijelaz iz faze društveni ugovor u fazu univerzalna etička pravila zapravo prijelaz s društvenog na unutarnji kut gledanja (Vasta, Heith i Miller, 1998).

Pojedinci koji dostignu postkonvencionalnu razinu svoje moralne prosudbe donose na temelju odgovarajućih apstraktnih principa, razlikujući moralnost i zakon. Ukoliko dođe do sukoba različitih moralnih principa, njihov odabir se temelji na vlastitom vrijednosnom sustavu (Rijavec i Miljković, 2006).

5. MORALNO RASUĐIVANJE I MORALNO PONAŠANJE

Jedna od dilema u području moralnog razvoja odnosi se na povezanost moralnog rasuđivanja s moralnim ponašanjem. Odnosno, hoće li pojedinac koji je na višoj razini te samim time pokazuje bolje razumijevanje moralnih pitanja iskazivati prikladnije oblike ponašanja za razliku od pojedinca koji je na nižoj razini moralnog rasuđivanja (Burton, 1984, Kutnick, 1986; prema Vasta, Heith i Miller, 1998).

Istraživanja koja stavljaju naglasak na moralno ponašanje pokušavaju objasniti ponašanje djece, tj. zašto djeca krađu, koja djeca često započinju tučnjavu, te koji činitelji imaju pozitivan utjecaj na razvoj nesebičnosti i suradnje kod djece. Dok su istraživanja moralnog rasuđivanja usmjerena na dječju sposobnost analiziranja moralne situacije (Vasta, Heith i Miller, 1998).

Blasi (1980) je proučavao različita istraživanja, te je zaključio kako postoji povezanost između moralnog rasuđivanja i moralnog ponašanja, no isto tako je i predložio uključivanje i nekih drugih čimbenika.

Prema kognitivističko-razvojnim teorijama ponašanje odgovara stupnju moralnog razvoja, što i pokazuju rezultati Kohlbergovih istraživanja (Kohlberg, 1987, Kohlberg, Candee, 1984; prema Vasta, Heith i Miller, 1998), no provedena su i istraživanja čiji rezultati ne odgovaraju takvim postavkama (Rhles i Lane, 1985, Strughan, 1986; prema Vasta, Heith i Miller). Za razliku od kognitivističko-razvojnih teorija, teorija socijalnog učenja navodi kako do moralnog ponašanja dolazi na temelju učenja opažanjem, odnosno ne dolazi do moralnog rasuđivanja već pojedinac razmatra koje su moguće posljedice određenih oblika ponašanja (Pennington, 2001).

Unatoč tome što postoji povezanost između moralnog rasuđivanja i ponašanja, nužno je u obzir uzeti i različite čimbenike koji utječu, kao što su osjećaj empatije i krivnje, temperament, ali i utjecaj okoline. Stoga se pretpostavlja kako na dječje moralno ponašanje utječu različiti čimbenici, od kojih je jedan i moralno rasuđivanje (Hoffman, 1991, Widaman, Little, 1985; prema Vasta, Heith i Miller, 1998).

6. OKOLINSKI UTJECAJI NA MORALNI RAZVOJ

Zrela moralna ličnost trebala bi biti rezultat moralnog odgoja. Pojedinac koji postigne takvu ličnost posjeduje zrelo moralno znanje, dakle u mogućnosti je razlikovati dobro i zlo, te ga definirati prema načelima koja nisu određena vlastitim interesima ili konformiranjem okolini. Takvom moralnom znanju odgovara i moralno ponašanje budući da takav pojedinac ima razvijenu svijest, vlada sobom, te je svjestan emocionalnih posljedica svojih postupaka. Također, njegovo ponašanje uključuje i prosocijalno djelovanje. Iako, na razinu moralnog ponašanja utjecat će i situacija u kojoj se pojedinac nalazi (Težak i Čudina-Obradović, 1996). U početku djetetovog života najveći utjecaj na njegov moralni razvoj imaju roditelji i obitelj, budući da oni predstavljaju osnovne modele čije ponašanje dijete promatra i oponaša. Osobito pozitivan utjecaj ima toplo roditeljstvo i raspravljanje o moralnim vrijednostima (Berk, 2008). U kasnijem razvoju tu ulogu preuzima i vrtić, te škola. Kako bi se moralni razvoj odvijao u pravilnom smjeru potrebno je da u djetetovoj okolini vlada moralno ozračje, pri čemu veliki doprinos ima osjećaj pravednosti. Do osjećaja pravednosti dovest će pravedno raspoređivanje dužnosti, ali i nagrađivanje i kažnjavanje. Takva okolina omogućava djetetu ispravne primjere aktivnog morala i moralnog ponašanja (Težak i Čudina-Obradović, 1996).

Moralnom razvoju doprinosi i razumijevanje tuđe uloge, mišljenja i osjećaja, a to je jednostavnije ukoliko se dijete nalazi u socijalnoj skupini, te pri čemu se treba susretati s različitim ulogama. Ukoliko je dijete spremno promotriti situaciju iz uloge druge osobe, ono će uistinu i razumjeti moralna pravila, te ih neće poštovati samo zbog poslušnosti. No, važan utjecaj ima i razvoj moralnog znanja do čega dovodi razgovor o moralnoj dvojbi, to jest o ispravnom postupku kada se dijete nađe u situaciji kada treba odabrati između dobrog i lošeg. Poučavanje djeteta moralnim vrijednostima pospješuje djetetovo usvajanje složenih mjerila dobra i zla. U tome bi trebali sudjelovati svi u djetetovoj okolini, ali potrebno je pripaziti da rasprave budu primjerene dobi djeteta i da ih ono može razumjeti i usvojiti (Težak i Čudina-Obradović, 1996). Istraživanja pokazuju kako roditeljsko reagiranje na dječje ponašanje i moralne dileme, te pojašnjenje određenih pravila i razloga zbog kojih postoje može utjecati na djetetov moralni razvoj (Smetana, 1999).

Mnogi roditelji pokušavaju primjenom kazne utjecati na djetetovo izbjegavanje neprikladnih oblika ponašanja, odnosno, djeca vrlo često na taj način internaliziraju pravila i zabrane. No, sama učinkovitost takvih postupaka uvelike ovisi o različitim čimbenicima, a jedan od njih je i način roditeljskog kažnjavanja. Moguće je razlikovati tri skupine kazni koje roditelji primjenjuju: pokazivanje moći, uskraćivanje ljubavi, te indukcija. Roditelji koji primjenjuju naredbe, prijetnje i tjelesno kažnjavanje koriste vrstu kažnjavanja koja se naziva pokazivanje moći, dok se verbalno neodobravanje, ismijavanje ili uskraćivanje nježnosti odnosi na uskraćivanje ljubavi. Primjenom indukcije roditelji djetetu pokušavaju ukazati na sve moguće posljedice njegovog ponašanja, odnosno zašto se neki postupci smatraju neprihvatljivima, te se na taj način kod djeteta izaziva osjećaj krivnje. Smatra se kako upravo primjena indukcije dovodi do postizanja najviše razine moralnog rasuđivanja, za razliku od pokazivanja moći što dovodi do najnižih oblika moralnog rasuđivanja (Boyes i Allen, 1993; prema Vasta, Heith i Miller, 1998). Ipak, većina se roditelja u različitim situacijama oslanja na sva tri oblika kažnjavanja, čime se umanjuje mogućnost donošenja sigurnih zaključaka o tome koja je metoda uistinu najbolja za postizanje najviše razine moralnog rasuđivanja. Smatra se kako za usvajanje pravila nisu dovoljni samo roditeljski disciplinski postupci, već je potrebno i razumijevanje i prihvaćanje tih pravila (Grusec i Goodnow, 1994; prema Vasta, Heith i Miller, 1998), kao i djetetova emocionalna reakcija. Kao primjer se navodi kako strah izazvan kaznom kod djeteta neće dovesti do prihvaćanja pravila, već je veća vjerojatnost usvajanja pravila ukoliko dijete doživljava suosjećanje s pojedincem kojeg je dijete povrijedilo ili dovelo do neke štete (Hoffman, 1994; prema Vasta, Heith i Miller, 1998). Uz navedene čimbenike, vidljiv je i utjecaj dječjeg

temperamenta. Odnosno, smatra se kako emocionalna reakcija djeteta na vlastiti pogrešan postupak, kao i sposobnost odupiranja nepoželjnom ponašanju također utječu na djetetovo usvajanje moralnih pravila (Kochanska, 1991, 1993; prema Vasta, Heit i Miller, 1998).

Istraživanja su pokazala kako je broj godina školovanja važan prediktor moralnog razumijevanja, odnosno, pretpostavlja se kako je prisutan utjecaj visokog obrazovanja na moralni razvoj budući da se pojedinci tada upoznaju s različitim društvenim pitanjima koja nisu usmjerena na osobne odnose (Berk, 2008). Također, pokazalo se kako bi u škole bilo potrebno uvesti programe koji bi poticali napredak u moralnom rasuđivanju, uz uvjet da su prilagođeni dobi djeteta. Takvi programi bi mogli uključivati grupne rasprave o moralnim dilemama i pravilima, te bi mogli poticati djecu na uključivanje u volonterske udruge i slično (Ostrovsky, Parr i Gradel, 1992).

Vršnjaci također imaju utjecaj na razvoj moralnog mišljenja. Naime, tijekom druženja s vršnjacima djeca se susreću s različitim moralnim dilemama, te s vremenom prelaze u više faze nakon čega dileme s kojima se susreću rješavaju složenijim i djelotvornijim načinom rasuđivanja (Vasta, Heith i Miller, 1998). Istraživanja su pokazala kako postoji povezanost između druženja s vršnjacima i zrelosti moralnog rasuđivanja. Pretpostavlja se da im odnos s vršnjacima omogućuje ravnopravan odnos, kao i lakše razumijevanje uloge druge osobe. Također, potiče ih na razmišljanje o usklađivanju vlastitih potreba s potrebama drugih (Hoffman, 2003). Istraživanja također pokazuju kako je veća vjerojatnost postizanja viših stadija moralnog razvoja ukoliko se u raspravama s vršnjacima mišljenje izražava na organiziran i angažiran način (Berkowitz, Gibbs, 1983; Haan, Aerts, Cooper, 1985; prema Berk, 2008).

Smatra se da unatoč tome što interakcija s roditeljima i interakcija s prijateljima predstavlja dva različita odnosa, oba imaju utjecaj na moralno prosuđivanje pojedinca (Walker, Hennig, Krettenauer, 2000).

Proučavao se i utjecaj televizije i ostalih medija na moralni razvoj. Naime, često se prikazuje kako je neko nepoželjno ponašanje zapravo opravdano, te su takvi likovi često agresivni, krše brojna pravila i slično bez ikakvih posljedica. Budući da djeca često pronalaze modele u medijima provedena su istraživanja kako bi se provjerio stvarni utjecaj (Bandura, Ross i Ross, 1963; prema Pennington, 2001). Djecu su izložili različitim izvorima agresije, te se u svim skupinama pokazalo kako su djeca bila agresivnija u usporedbi sa skupinom koja nije bila izložena agresivnom ponašanju (Pennington, 2001).

7. MORALNO RASUĐIVANJE I PROSOCIJALNO PONAŠANJE

Prosocijalno ponašanje smatra se oblikom moralnog postupanja koje se odnosi na društveno poželjna ponašanja kao što je dijeljenje s drugima, pomaganje u zadovoljenju njihovih potreba ili otklanjanju poteškoća, suradnja, ali i blagonaklonost i susretljivost (Kljaić, 2005; Vasta, Heith i Miller, 1998). Kako bi dijete moglo iskazivati prosocijalne oblike ponašanja potrebna je mogućnost zauzimanja tuđeg stajališta kao i empatija. Povezanost moralnog rasuđivanja i prosocijalnog ponašanja može se očitovati ukoliko je pojedinac potaknut na pomaganje drugima empatijom ili zato što takvo ponašanje odgovara vrijednostima i normama koje su internalizirane, za razliku od pomaganja koje je povezano s egoističnim pobudama. Neki od istraživača ispitivali su prosocijalno moralno rasuđivanje primjenom prosocijalnih dilema u kojima se javlja sukob između vlastitih potreba i potreba druge osobe, npr. dijete treba izabrati između pomaganja povrijeđenom djetetu i točnog dolaska na rođendansku zabavu (Raboteg Šarić, 1995; Vasta Heith i Miller, 1998). Jedno od istraživanja koje je ispitivalo utjecaj suosjećanja, pokazalo je kako su djeca predškolske dobi bila spremna pomoći drugoj djeci koja su bila na liječenju u bolnici, čak i na vlastitu štetu. Do njihovog ponašanja dovelo je suosjećanje s tom djecom (Miller, Eisenberg, Fabes i Shell, 1996). Tijekom dječjeg razvoja od predškolske dobi do viših razreda osnovne škole dolazi do pada u hedonističkom rasuđivanju, što odgovara pretpostavkama o povećanju razumijevanja potreba drugih ljudi. Nakon tog razdoblja dolazi do rasuđivanja koje uključuje potrebu odobravanja od strane okoline, očekivane pojmove o poželjnom i nepoželjnom ponašanju, prihvaćanje uloge drugih, te empatiju. U kasnijem djetinjstvu i adolescenciji rasuđivanje se temelji na internaliziranim normama i vrijednostima, a sve manje je rasuđivanja koje uključuje stereotipne odgovore ili koje odgovara očekivanju okoline s ciljem dobivanja naklonosti (Raboteg Šarić, 1995).

Prema kognitivno-razvojnom stajalištu stupnjevi moralnog razvoja i količina pomoći koju će pružiti neki pojedinac ne mora se nužno povećavati s dobi, ali kvaliteta pomaganja bi se trebala poboljšati na svakom stupnju. Dakle, trebala bi biti više usmjerena na potrebe drugih ljudi, njihova prava i dužnosti, te na odnose s drugima u društvu. Unatoč tome što Kohlbergove moralne dileme nisu prilagođene ispitivanju prosocijalnog ponašanja, većina istraživanja ipak pokazuje pozitivnu povezanost između moralnog rasuđivanja i prosocijalnog ponašanja (Krebs, 1978; prema Raboteg Šarić, 1995). Pokazalo se kako će djeca koja se nalaze na višim razinama moralnog rasuđivanja, odnosno u mogućnosti su razumjeti uloge i potrebe drugih ljudi, biti spremnija pomoći ili podijeliti s nekim ono što imaju, za razliku od vršnjaka koji se nalaze na nižoj razini. Također, prema istraživanjima djeca kod koje prosocijalno ponašanje ima veću

kvalitetu mogu bolje objasniti svoje ponašanje, za razliku od djece koja pomažu u situacijama koje zahtijevaju manje pružanja pomoći. Uz to, rezultati pokazuju da je viša razina moralnog prosuđivanja negativno povezana s ponašanjima koja se ne smatraju moralnima ili prosocijalnim (Bar-Tal i sur., 1982; prema Raboteg Šarić, 1995; Carlo, Koller, Eisenberg, Da Silva i Frohlich, 1996).

8. ZAKLJUČAK

U ovom radu prikazali su se različiti pristupi moralnom razvoju, među kojima se najutjecajnijim smatra kognitivno-razvojni pristup sa svojim predstavnicima Jeanom Piagetom i Lawrenceom Kohlbergom. Pokazalo se kako je moralni razvoj djece u njihovoj najranijoj dobi pod osobitim utjecajem roditelja, nakon čega sve važniji utjecaj imaju vršnjaci, obrazovanje i brojni drugi okolinski činitelji. Moralno rasuđivanje dovodi se u povezanost s mnogim oblicima ponašanja, među kojima je i prosocijalno ponašanje.

LITERATURA

- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog obrazovanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Blasi, A. (1980). Bridging moral cognition and moral action: A critical review of the literature. *Psychological Bulletin*, 88, 1-45.
- Carlo, G., Koller, S. H., Eisenberg, N., Da Silva i M., Frohlich, C. (1996). A cross-national study on the relations among prosocial moral reasoning, gender role orientations, and prosocial behaviors. *Developmental Psychology*, 32, 231-240.
- Hoffman, M. L. (2003). *Empatija i moralni razvoj*. Beograd: Dereta.
- Hren, D. (2008). *Utjecaj visokoškolskog obrazovanja na razvoj moralnog rasuđivanja osoba mlađe odrasle dobi*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Kohlberg, L. (1968). The child as a moral philosopher. *Psychology today*, 2, 25-30.
- Kljajić, S. (2005). Moralni razvoj. U Petz, B. (Ur), *Psihologijski rječnik*. (str. 273-274). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Miller, P. A., Eisenberg, N., Fabes, R. A. i Shell, R. (1996). Relations of moral reasoning and vicarious emotion to young children's prosocial behavior toward peers and adults. *Developmental Psychology*, 32, 210-219.
- Ostrovsky, M., Parr, G. i Gradel, A. (1992). Promoting moral development through social interest in children and adolescents. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research, and Practice*, 48, 218-225.
- Pennington, D. C. (2001). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgement of the child*. New York: Free press.
- Raboteg Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
- Rijavec, M. i Miljković, D. (2006). *Tko su dobri ljudi?* Zagreb: Profil.
- Smetana, J.G. (1999). The Role of Parents in Moral Development: A Social Domain Analysis. *Journal of Moral Education* 28 (3), 311-321.
- Težak, D. i Čudina- Obradović, M. (1996). *Priče o dobru priče o zlu*. Zagreb: Školska knjiga.

Vasta, R., Heith, M. i Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Vujčić, A. (1981). *Proturječnosti u moralnom odgoju*. Zagreb: Školska knjiga.

Walker, L.J., Hennig, K. H. i Krettenauer, T. (2000). Parent and Peer Contexts for Children's Moral Reasoning Development. *Child Development*, 71, 1033–1048.